

UVOD

U ovoj se knjizi prikazuju glagoljica i glagoljaštvo na onome dijelu današnjega područja grada Rijeke koje je tijekom povijesti duže vremena činilo zasebnu upravnu cjelinu i koje je bilo omeđeno Rječinom na istoku i sjeveru, imanjima kastavske gospoštije na zapadu i morem na jugu. Obradbom nisu obuhvaćeni današnji istočni dijelovi grada: Trsat i Sušak⁸ jer su oni tijekom prošlosti osam stoljeća bili državnopravno odvojeni od zapadnih hrvatskih područja s lijeve strane Rječine i sve su to vrijeme pripadali drugoj upravnoj cjelini. Zapadna područja Rijeke, od Mlake, gdje je nekad bilo razgraničenje s kastavskom gospoštijom, pa na zapad i sjever, obuhvaćena su samo u onim razdobljima u kojima su potpadala pod riječku vlast. Razlog je takvom pristupu činjenica da glagoljaštvo na pojedinom prostoru, kao što je slučaj u Rijeci, opstoji i djeluje u stanovitoj ovisnosti o mjesnom upravnom središtu toga područja, te ono na tome prostoru predstavlja zasebnu, iako ne i samostalnu istraživačku cjelinu.

Hrvatsko je glagoljaštvo unatoč nepovoljnim uvjetima i unatoč čestoj nesklonosti udaljenih upravnih središta crkvenih i zemaljskih vlasti opstajalo na pojedinim hrvatskim područjima upravo stoga jer je njime bio prožet sav društveni život u tim sredinama uključujući i mjesnu vlast, a udaljena središta moći, iako nerado, obično su tu činjenicu prihvaćala jer su s njom morala računati.

Kod prikazivanja riječkoga glagoljaštva kao »gradske« pojava važno je utvrditi je li Rijeka, dok je u njoj trajalo glago-

---

⁸ Sušak je dio područja na istočnoj obali Rječine koje je tijekom prošlosti upravno i vlasnički pripadalo Trsatu, a kao novija upravna tvorevina nastao je iz političkih razloga.

ljaštvo, bila »grad« i u kojemu je obliku to bila, je li postojala kao *terra*, kao *castrum* ili kao *civitas*.

Činjenica je da je srednjovjekovna Rijeka bila u zidinama i da je unutar tih zidina bila zasebna utvrda zemaljskoga gospodara (riječki »gornji grad«), te da se u ispravama naziva *Terra et castrum Fluminis*.⁹ Već temeljem te činjenice Rijeku se, u vrijeme dok je u njoj trajalo glagoljaštvo, može nazivati »gradom«. Još je Kobler pokušavao odrediti riječki »gradski« značaj, te je izraz *terra* tumačio kao naziv za obzidani grad koji je ustrojen kao gradska općina, dok je *castrum* protumačio kao utvrdu feudalnoga gospodara, a *districtus* kao zemljište izvan zidina, koje je u riječkome slučaju vrlo malo: Kozala, Drenova i Plase¹⁰ (današnji Donji Turnić). Više svjetla u značenje navedenoga nazivlja unio je Margetić koji tumači da se obzidani grad često nazivao *civitas*, obično ako je bio sjedištem biskupije, a ako nije bio sjedištem biskupije, znao se zvati *castrum*, dok se izrazom *terra*, koji je rjeđi, nazivao grad s feudalčevim posjedovnim pravom bez obzira na veličinu ili na to je li bio biskupijsko sjedište.¹¹ Prema mišljenjima pojedinih novijih povjesničara naziv *terra* obično označuje trgovište, dok se za naselja s većom važnošću, koja imaju značaj gradskoga središta kao što je to ovdje slučaj s Rijekom, obično rabi izraz *terra et castrum*.

Prigodom utvrđivanja te dodatne značajke, po kojoj se Rijeka u vrijeme dok je u njoj trajalo glagoljaštvo također može nazivati gradom, potrebno je napomenuti da zasad nema dostatnih potvrda o tome da je Rijeka nekad bila sjedište biskupije, iako se ona kao biskupijsko sjedište spominje godine 996. u izvorno očuvanoj ispravi cara Otona III. Čini se da je to spominjanje bilo samo dio careva strateškoga plana daljnjega osvajanja hrvatskih područja¹². Činjenicu pak da je još u vrijeme kad je Rijeka bila dijelom hrvatske Krajine, dakle u doba hrvatskih vladara, arhidakon riječki na području od Plo-

⁹ Lujo Margetić, *Rijeka u drugoj polovici XIV. stoljeća*, str. 12.

¹⁰ Giovanni Kobler, *Memorie II*, str. 5-6.

¹¹ Lujo Margetić, *Rijeka u drugoj polovici XIV. stoljeća*, str. 12.

¹² Lujo Margetić, *Rijeka, Vinodol, Istra*, str. 33-34.

mina do Rječine, koje se, kako je poznato iz izvora iz potonjih stoljeća, nazivalo Riječkim arhidakonom, u crkvenopravnom pogledu imao nadređeni položaj u odnosu na predstojnike (prepošte) ostalih župnih kaptola, neki hrvatski povjesničari ipak tumače kao ostatak moguće drevne riječke biskupije.¹³

Navedene činjenice dostatne su da se Rijeka s pravom u povijesnome smislu može nazivati »gradom«, tim više što ga tako zovu i njezini zemaljski gospodari, kao npr. Reimbert III. Walsee godine 1429.: (...) *in civitate mea propria ad S(an) c(tu)m Vitum terr(a)e Fluminis* (...),¹⁴ pa se stoga i glagoljaštvo toga grada s pravom može zvati gradskim (urbanim).

U ovoj je knjizi prikazano, i poglavito s kulturološkoga gledišta obrađeno, svako do danas poznato glagoljičko štivo koje potječe iz Rijeke, kao i ono koje je nastalo izvan Rijeke, ali je podrijetlom ili sadržajem vezano uz taj grad.

Najveća pozornost posvećena je prikazu uspona riječkoga glagoljaštva, no obrađeni su i važniji sadržaji koji se odnose na razdoblje koje mu je prethodilo, kao i na razdoblja uzmaca glagoljaštva od konca 16. do polovice 20. st.

Povijesni pregled glagoljice i glagoljaštva grada Rijeke podijeljen je prema stoljećima od 9. do 20., a unutar njih prema važnijim političkim, kulturološkim i uljudbenim zbivanjima presudnima za riječko glagoljaštvo i glagolizam. Podjela po političkim i državnopravnim razdobljima bila je potrebna jer su, posebno u Rijeci, politička ozračja bila presudna za sudbinu glagoljaštva, a kako su se nad Rijekom, kao malo gdje na svijetu, smjenjivale vlasti, kako svjetovne, tako i crkvene, bilo je potrebno prikazati i složeni povijesni okvir u kojemu je riječko glagoljaštvo postojalo, kao i zbivanja u okolnim mjestima i u drugim središtima koja su na njega bitno utjecala. Trebalo je k tome prikazati i zbivanja na širem glagoljaškom prostoru te ih povezati sa zbivanjima u Rijeci. Bez uklapanja

¹³ Miho Barada, *Hrvatski vlasteoski feudalizam*, str. 13; Vjekoslav Štefanić, *Glagoljica u Rijeci*, str. 394.

¹⁴ Isprava Reimberta III. Walseea iz 1429. u: Darko Deković, *Hrvatskoglagoljični prijepodi u Diplomatariumu*, str. 55.

riječkoga glagoljaštva u taj širi povijesni, politički i kulturološki okvir ne bi ga bilo moguće prikazati u svoj njegovoj složenosti, a ni razumjeti.

Povijesna polazišta za istraživanje riječkoga glagoljaštva

Preteča današnje Rijeke antička je Tarsatica koja je bila smještena na području današnjega riječkoga Staroga grada.¹⁵ U izvorima se javlja godine 799., kada je pred tim gradom u borbama Hrvata s Francima poginuo furlanski markgrof Erik, nakon čega Franci za osvetu spaljuju grad. Sam sukob završio je godine 810. Nakon toga u izvorima izravnoga spomena Rijeke nema do 996., kada se ime grada u obliku Tarsatica javlja u izvorno očuvanoj ispravi Otona III. u kojoj se spominje navodna biskupija u Tarsatici. Tarsatica se tada vjerojatno već zvala hrvatskim imenom Rēka i bila je očito jedno od važnih središta zapadnoga dijela hrvatske države koji se prema Baradi nazivao Krajinom,¹⁶ a potpadala je, čini se, pod Krčku biskupiju. Nakon njemačkoga zaposjednuća dijela Krajine od Labina do Rječine 1116., njemački povjesničari to zaposjednuto područje nazivlju Meranijom. Grad Rijeka imao je, čini se, već tada u dijelu Krajine od Plomina do Rječine, dakle u Riječkome arhidakonatu, u crkvenopravnome pogledu određeno prvenstvo, kojega su se tragovi, u vidu prvenstva riječkoga arhidakona pred predstojnicima (prepoštima) ostalih kaptola u pokrajini, zadržali još nekoliko stoljeća nakon njezina pada pod njemačku vlast, odnosno do potpadanja Rijeke pod Senjsku biskupiju godine 1787.

Godine 1116. njemački car preko akvilejskoga patrijarha i njegovih podložnika Devinaca napada Hrvatsku, koja gubi dio Krajine od Labina do Rječine.¹⁷ Napredovanje Nijemaca

¹⁵ Lujo Margetić, *Rijeka u drugoj polovici XIV. stoljeća*, str. 11.

¹⁶ Miho Barada, *Hrvatski vlasteoski feudalizam*, str. 13-15.

¹⁷ Lujo Margetić, *Rijeka u drugoj polovici XIV. stoljeća*, str. 11; Lujo Margetić, *Iz starije grobničke povijesti*, str. 13.

Rijeka, Valvasorov crtež grada (*Die Ehre des Herzogthums Krain*, 1689)

zaustavili su na Rječini, čini se, knezovi krčki poslije nazvani Frankopanima, a granica Hrvatske tada je pomaknuta od Labina ili Plomina na Rječinu, nakon čega je to područje za hrvatsku državu bilo izgubljeno idućih 829 godina,¹⁸ što znači da je Rijeka sve to vrijeme, osim ponekih kraćih razdoblja, bila pod nenarodnom vlašću, i gotovo je nevjerojatno da je zadržala hrvatski značaj i očuvala svoje glagoljaštvo.

Rječina je nakon gubitka dijela Krajine 1116., s malim iznimkama, do u najnovije doba bila i državnom granicom. Istodobno se preko Rječine, na trsatskome području koje je pripadalo Vinodolu, odnosno na tamošnjim frankopanskim posjedima, razvijalo glagoljaštvo vezano uz grad Trsat, uz tamošnju župu sv. Jurja, uz crkve sv. Lovre i sv. Luke¹⁹ i crkvicu Majke Milosti,

¹⁸ Lujo Margetić, *Rijeka u drugoj polovici XIV. stoljeća*, str. 11.

¹⁹ U temeljima crkve sv. Luke fra Franjo Glavinić 1614. pronašao je olovni sandučić s pergamentnim listom pisanim glagoljicom iz 1288. na kojem je bio zapisan podatak o posveti crkvice. Podatak o crkvama vidi u: Franjo Glavinić, *Historia Tersattana*, str. 33-34.

a nakon 15. st. i uz novu crkvu i franjevački samostan Gospe Trsatske. Stoga glagoljaštvo na istočnoj obali Rječine, unatoč vrlo bliskim i stalnim, posebno crkvenim, vezama s Rijekom (riječki su kanonici redovito bili i trsatskim župnicima, a trsatski su franjevci bili propovjednicima u Rijeci), predstavlja zasebnu cjelinu, upravno vezanu uz drugo hrvatsko područje, uglavnom uz Vinodol, pa u ovu knjigu nije uključeno.

Iako ne postoje izravne potvrde o riječkome glagoljaštvu iz najstarijega vremena, dakle iz druge polovice 9. st., nema razloga dvojiti da se glagoljica u Rijeci javlja istodobno kad i u ostalim mjestima kvarnerskoga područja. Rijeka je u vrijeme javljanja glagoljaštva u sklopu Hrvatskoga Kraljevstva i u sastavu je hrvatske granične državne pokrajine – Krajine, i to onoga dijela Krajine kojemu pripadaju gradovi Kastav, Veprić, Mošćenice, Lovran, Labin, Plomin, Kožljak i Brseč, a koju njemački povjesničari nakon 1116. zovu Meranijom. Rijeka je već tada, kao i tijekom idućih stoljeća, imala na području od Plomina do Rječine vrhovnički položaj. K tomu, Rijeka je i zemljopisnim središtem područja na kojemu su nastajali najstariji danas poznati glagoljički natpisi: Valunska ploča na Cresu, Bašćanska ploča i Krčki natpis na Krku, Senjska ploča, Plominski natpis, Svetokrižki odlomak pored Trsata.

Neizravne potvrde o uporabi glagoljičkoga pisma na kvarnerskome području, dakle i u gradu Rijeci, u vrijeme početaka javljanja glagoljice u Hrvata mogu se izvesti iz činjenice da je još godine 925. uoči održavanja pokrajinskoga Splitskoga crkvenog sabora papa Ivan X. uputio splitskome nadbiskupu Ivanu i hrvatskome kralju Tomislavu te ostalim biskupima u nadbiskupiji i pojedinim hrvatskim knezovima pisma u kojima ih kori što su dopustili da se na područjima njihove svjetovne i crkvene vlasti održava bogoslužje na »barbarskome slavenskome jeziku«. Ne ulazeći u crkvene, političke i ine razloge zbog kojih se papa u svojim pismima okomio na glagoljaštvo, sama činjenica da on godine 925. Hrvatima zamjera uporabu slavenskoga jezika, dakle i glagoljice u bogoslužju, potvrdom je da se takvo bogoslužje tamo već bilo proširilo i ustalilo mnogo prije. Zasigurno je uvođenje novoga pisma

(glagoljice) i novoga jezika (crkvenoslavenskoga) u bogoslužje za hrvatske svećenike bilo vrlo ozbiljan čin u koji se oni ne bi upustili ni samostalno, ni brzopleto, ni bez poticaja, privole i potvrde nadređenih im crkvenih vlasti, pa se s velikom vjerojatnošću može pretpostaviti da se glagoljaštvo i glagolizam u hrvatskim zemljama, pa tako i na kvarnerskome području, odnosno u gradu Rijeci, nisu mogli prihvatiti i toliko proširiti u kratkome vremenu, već da su taj postupak prihvata novoga pisma i uvođenja u novi oblik bogoslužja, kao i njegovo širenje do obima koji je zabrinjavao i papu, trajali duže vrijeme, odnosno da je glagoljaštvo tu postojalo mnogo prije godine 925., to jest već tijekom druge polovice ili koncem 9. st.

Najstariji do danas poznati glagoljički spomenik iz Rijeke koji izravno potvrđuje da u tome gradu postoji već uhodan crkveni glagoljaški ustroj, pergamentna je knjiga iz 14. st. pisana glagoljicom i hrvatskim jezikom u koju su se upisivale važne riječke kaptolske isprave. U nju je 10. ožujka 1371. glagoljicom i hrvatskim jezikom upisana i isprava sastavljena na zahtjev zemaljskoga gospodara Rijeke, u kojoj su popisani i opisani drevni običaji i ustroj riječkoga glagoljaškoga zbornog kaptola.

Znanstvenom obradbom ostalih spomenika, rukopisa i posrednih nalaza može se zaključiti da se u Rijeci glagoljica sustavno rabila od 9. do 16. st., a nakon toga sporadično, dok su se glagoljaštvo i glagolizam održali u potpunosti do 20. st. U nekim od tih razdoblja glagoljica se rabila u svim slučajevima u kojima se riječki građanin izražavao pismovnim načinom. Postoje posredne potvrde, kao i izravni spomenici, iz kojih je vidljivo da su se u Rijeci glagoljicom pisali ili tiskali i koristili: bogoslužni obrednici (misali, časoslovi, sanktorali i slična štiva), godari, nabožne, teološke i crkvenopovijesne knjige, matične knjige, zapisnici misnih nadarbina, popisi građana, javnobilježničke isprave, kupoprodajni ugovori, privatna pisma, službeni dopisi, vojno-obavještajne poruke, bratovštinske knjige, književna djela, notni zapisi, natpisi u kamenu, tiskane knjige i slično. Već iz najstarijeg poznatog riječkog glagoljičkog rukopisa, u koji je 1371. upisana prije spomenu-

ta isprava, vidljivo je da je u gradu cjelokupan crkveni ustroj glagoljaški, od najnižih do najviših svećeničkih redova, od bogoslova preko kapelana do kanonika, gradskoga župnika i arhidakona, iz čega se izvodi zaključak o nužnoj visokoj naobrazbenoj razini gradskih popova glagoljaša.

Iz očuvanih riječkih glagoljičkih isprava može se s velikom vjerojatnošću pretpostaviti postojanje riječkoga glagoljaškoga učilišta na kojemu su se stjecala i zahtjevnija vjerska, teološka i ina znanja potrebna za vođenje složenih djelatnosti Crkve u gradu. Postoje naznake i pojedinačne potvrde da su se kod riječkih glagoljaša školovali i stranci. Tako se poznati slovenski protestantski humanist Primož Trubar, dok je još bio katolikom, školovao kod riječkih glagoljaša.

Riječki glagoljaški pisari pripadaju zasebnoj sjevernojadranskoj glagoljičkoj pisarskoj školi, a riječki kanonici obnašaju i svjetovne službe riječkih uredovnika (kancelara) i javnih bilježnika (dakako, i glagoljaških) i župnika obližnjih gradova (npr. župe sv. Jurja na Trsatu).

Koncem 16. i tijekom 17. st. dolazi do nagloga uzmaka glagoljaštva u Rijeci. Razlozi su tome uzmaku višestruki. Protivnici riječkoga glagoljaštva, među njima poglavito pulski biskupi, sustavno su još tijekom 15. st. stvarali uvjete za taj uzmak. Protestantska hereza, nastala u 16. st., izazvala je unutar Katoličke crkve jaki pokret katoličke obnove unutar kojega i poticaje za stvaranjem što većega jedinstva Crkve, te pojačanoga nadzora nad pravovjerjem, pri čemu se, uglavnom iz latinaških krugova, pojačao zazor prema glagoljaštvu. Zabrana glagoljanja što ju je 1593. riječkomu svećenstvu uputio pulski biskup, unatoč vrlo odrješitim pokušajima riječkih građana da zaštite uporabu glagoljice u riječkoj zbornoj crkvi, snažno je pogodila riječko glagoljaštvo koje je već bilo načeto mnoštvom prethodnih pritisaka i nepovoljnih svjetovnih i crkvenih političkih uvjeta, no nije ga dotukla. Između pulskoga biskupa i Riječana dogovorena su rješenja toga spora u kojima su obje strane odustale od dijela svojih prvotnih zahtjeva, no bio je to za budućnost riječkoga glagoljaštva presudan i

prvi veći uzmak, nakon kojega se ono više nikad nije oporavilo, iako je nastavilo živjeti.

Hrvatska, čiji su knezovi, a među njima poglavito Frankopani, bili najgorljivijim zaštitnicima glagoljaštva, doživjela je 1493. na Krbavskom polju u bitki protiv Turaka veliki vojni poraz. Uz mnoštvo muškoga pučanstva poginuo je tada i velik broj hrvatskoga plemstva, a Hrvatska je i inače već područno bila svedena na »ostatke ostataka negdašnjega slavnog kraljevstva«. Turske čete prolaze hrvatskim krajevima i pljačkaju, odvođe pučanstvo u roblje, pale sela i naselja. Godine 1530. bježeći pred Turcima sklanja se u Rijeku biskup modruški Šimun Benja Kožičić i tu osniva prvu riječku, naravno glagoljičku, tiskaru.

Zbog pojačanoga trgovinskoga prometa u Rijeku su, poglavito tijekom 17. st., dolazili mnogi tuđinci, među kojima, zbog sve veće učestalosti službenoga općenja sa strancima, ali i po zapovijedi zemaljskih gospodara, i mnogi službenici, poglavito javni bilježnici i općinski uredovnici (kancelari), koji se služe latinskim jezikom, a u svoje poslovanje uvode i talijanski.

Tijekom 17. st. dolazi do novog uzmaka glagoljice zbog nedostatka starohrvatskih glagoljičkih obrednika, ali i do novih pokušaja održanja glagoljaštva (pokušaj starješine trsatskoga franjevačkog samostana Franje Glavinića da osnuje novu riječku glagoljičku tiskaru). Dolazi u to doba i do povećane uporabe latinice pri izdavanju i pisanju hrvatskih bogoslužnih knjiga. Istodobno u Rijeci se javlja oporba spram novih istočnoslaveniziranih bogoslužnih knjiga tiskanih u rimskoj Zboru za širenje vjere. Kako bi izbjegli njihovu uporabu, riječki glagoljaši rukom prepisuju stare tiskane glagoljičke obrednike i prilagođuju ih preoblikama Tridentuskoga sabora (Juraj Manzin i njegov hrvatskolatinički rukopisni *Missal hervaski*). Ta osebujna oporba u obliku prepisivačke djelatnosti traje u Rijeci i njezinoj bližoj okolici više od dva stoljeća, odnosno do izdavanja glagoljičkoga Parčićeva misala u kojemu je u bogoslužje vraćena hrvatska inačica staroslavenskoga jezika.

U nedostatku glagoljičkih tiskara hrvatska se djela sve više tiskaju latinicom. Tako godine 1693. riječki isusovac Nikola Hermon izdaje hrvatskolatiničko *Brašno duhovno*, molitvenik s pravilima riječke bratovštine Svetoga Križa.

Tijekom 18. i 19. st. Rijeka se naglo prostorno širi i gospodarski i industrijski razvija. Trgovinski i ini odnosi s inozemstvom zahtijevaju od domaćih poduzetnika veće poznavanje i uporabu talijanskoga jezika, te oni svoju djecu školuju u inozemstvu ili često kod tuđinskih učitelja. Istodobno u grad iz svih krajeva Monarhije, a poglavito iz talijanskih pokrajina, dolaze mnogi trgovci, razni obrtnici i drugi stručnjaci, radnici željni posla, ali i učitelji, pisari, službenici i ostali koji u naglo razvijenom gradu vide mogućnost zarade i osobnoga napredovanja putem poduzetništva. Vrijeme je to talijanskoga *Risorgimenta*, odnosno rasplamsavanja narodnosnih zanosa, kojima riječki Hrvati, državnopravno izdvojeni od svoje matične zemlje, koja i sama zbog politički nepovoljnih odnosa sa stoljetnim zakašnjenjem razvija svoj narodni preporod, ne mogu uzvratiti organiziranom zaštitom svojih narodnosnih vrijednosti. Glagoljaštvo u gradu svodi se tada uglavnom na uporabu staroslavenskoga/starohrvatskoga jezika u crkvenome obredu, u kojemu se rabi već i suvremeni oblik hrvatskoga narodnog jezika, a postupno se sve više u riječkome bogoslužju rabi i latinski jezik.

Pripojenjem grada glagoljaškoj Senjskoj biskupiji 1787. položaj glagoljaštva u Rijeci dobio je barem načelnu zaštitu svoga novoga biskupijskoga, sada glagoljaškoga, središta, ali je utjecaj svjetovnih vlasti bio vrlo nepovoljan: francuska uprava nad gradom (Ilirske provincije), sukladno svom »revolucionarnomu poslanju« glagoljaštvo je držala nepoželjnim ostatkom feudalnoga ozračja; mađarski unitaristički stavovi (nakon Hrvatsko-ugarske nagodbe) govore o jednome bogoslužnome jeziku; izrazito su jaki prolatinski (ustvari protalijanski) stavovi politički ojačane i narodnosno ekspanzionistički nastrojene riječke talijanske naseobine i domaće talijanaške manjine koja u gradu obnaša vlast nad hrvatskim većinskim pučanstvom. Vrijeme je to kad se Rijeka prvi put

ozbiljnije sustavno potalijančuje. Iako vlada politički nepovoljno ozračje, u tome su razdoblju u gradu tiskana čak dva latinička izdanja poslanica i evanđelja na hrvatskome jeziku: *Epistole i evanđelja priko svega lita...* (Rijeka 1824) i *Štenja i evanđelja priko svega crkvenoga godišta...* (Rijeka 1880), oba u priredbi senjskoga biskupa Ivana Ježića.

Parčićevi glagoljički misali, kojima je u glagoljaški crkveni obred vraćena hrvatska redakcija staroslavenskoga jezika, tiskani koncem 19. i početkom 20. st., došli su, nažalost, prekasno da bi se mogla uspostaviti nekadašnja rasprostranjenost glagoljaškoga bogoslužja i oživjeti uporaba glagoljice kao pisma. Tada je, naime, na nekadašnjim glagoljaškim područjima veći dio svećenstva još uvijek znao i koristio staroslavenski jezik u obredima, ali se vrlo rijetko služio glagoljicom kao pismom. U takvim uvjetima 1927. slavist Josip Vajs objavljuje *Rimski misal slovënskîm jezîkom*, odnosno misal na starohrvatskome bogoslužnome jeziku, ali tiskan latiničkim slovima. Samo je Čin mise (*Pravilo misi*) tiskan dvopismeno latinicom i glagoljicom.

Godine 1918. glagoljaštvo u Rijeci doživljuje novi udarac: grad su zaposjele talijanske vojne vlasti koje su 1924. uvele i svoju civilnu upravu. Te su riječke vlasti potakle osnutak Riječke biskupije koja je 1925. i zaživjela. Pod tu novoosnovanu biskupiju potpale su sve hrvatske i slovenske župe nekadašnje Senjske biskupije koje su se zatekle unutar područja što su ih Talijani 1918. zaposjeli, odnosno one koje su se zatekle unutar granica tadašnje Kraljevine Italije. Zaredale su zabrane glagoljanja i progona hrvatskoga svećenstva. Grad Rijeka talijanizira se nasilnim putem, zabranjuje se uporaba hrvatskoga jezika na ulici, na tržnici, u prodavaonicama i na svim drugim javnim mjestima. Poznatiji i narodnosno zauzetiji riječki hrvatski intelektualci i učitelji protjeruju se u tadašnju Kraljevinu SHS. Prezimena (i imena) svekolikoga hrvatskoga stanovništva u gradu i okolici dekretima se mijenjaju u talijanska. Uništavaju se svi tragovi hrvatstva, poglavito oni koji su nazočni na povijesnim spomenicima, mijenjaju se svi hrvatski nazivi ulica, čak i oni drevni. U takvim

uvjetima od svega negdašnjeg hrvatskoga značaja grada ostale su tek sporadično održavane glagoljaške zornice, koje su u ranim jutarnjim satima, tiho i skriveno od talijanskoga povampirenoga šovinizma, održavale slabašni plamičak ostatka riječkoga glagoljaštva da se potpuno ne ugasi i čuvale njegov slijed do časa kad, pred sam pad talijanske vlasti, u gradu više nije bilo hrvatskih svećenika.

Zabrane glagoljanja uvijek su bile dokazom da ono postoji. Tako i u ova, za riječke Hrvate vrlo mučna vremena, riječki biskup Ugo Cammozo, Talijan iz Milana, u više navrata obznanjuje zabrane glagoljanja, odnosno zabrane uporabe staroslavenskoga, ali već i suvremenoga hrvatskoga narodnoga jezika u bogoslužju tadašnje Riječke biskupije, što znači da se tada njima svećenici još uvijek služe. Posljednja takva zabrana biskupa Camozza donesena je godine 1944., i to pod prijetnjom »suspenzije *a divinis mysteriis*« (zabrane obavljanja crkvenih obreda).

Nakon Drugoga svjetskog rata, i povratka Rijeke pod hrvatsku upravu u sklopu Jugoslavije, u Rijeku se vraćaju mnogi protjerani hrvatski svećenici, a u mnogim se riječkim crkvama ponovno služe i mise na staroslavenskome. U Hrvatskoj, koja je sada pod boljševičkim protuvjerskim ideološkim pritiskom, tiskaju se priručni misali s hrvatskim i staroslavenskim misnim uzorkom, ali latinicom.

Tijekom zasjedanja Drugoga vatikanskoga sabora, godine 1963. donesena je uredba *Sacrosanctum concilium* kojom je i službeno ozakonjena uporaba narodnih jezika u bogoslužju. Tim činom Katolička je crkva ozakonila dugostoljetni san glagoljaša: slobodu i pravo da u Crkvi svojega naroda smiju slaviti Boga i naviještati Radosnu vijest svojim jezikom. Donošenjem navedene Uredbe i njezinim uvođenjem u Crkvu u Hrvatskoj prestala je potreba za glagoljanjem; ono je sada častan spomen i izvorna kulturna baština Hrvata.